

To'xsanov Qahramon Rahimboyevich

Buxoro davlat universiteti professori,
filologiya fanlari doktori (DSc)

“MASNAVIYI MA'NAVIY”NING MAVZULAR MUNDARIJASI VA TUZILISHI

Annotatsiya. Maqolada Jaloliddin Rumiyning “Masnaviy ma'naviy”sida mavzular mundarijasi xususida fikr bayo etilgan. Bugungi davrda asarning o'zbek tiliga o'girilishiga xizmat qilgan lingvostilistik va lingvokulturologik vositalarni hamda ularning qo'llanish xususiyatlarini belgilash, tarjimalar qachon va kimlar tomonidan amalga oshirilgani, tarjimaning eng optimal ifoda yo'llarini bayon etish, milliy-madaniy leksik birliklarning ekvivalentligi va adekvatligini ta'minlash, transformatsiya asosida berish usullarini aniqlash har qachongidan ko'ra dolzarbdir.

Kalit so'zlar. Asar, adabiyotshunoslik, tilshunoslik, tasavvuf bilimdoni, rivoyat, ishqiy qissa.

ТЕМАТИЧЕСКОЕ СОДЕРЖАНИЕ И СТРУКТУРА “МАСНАВИ МАЪНАВИИ”

Аннотация. В статье изложено содержание тем в “Маснави духовном” Джалалуддина Руми. На сегодняшний день как никогда актуально определение лингвостилистических и лингвокультурологических средств, послуживших переводу произведения на узбекский язык, а также особенности их применения, когда и кем осуществлялись переводы, определение наиболее оптимальных путей выражения перевода, обеспечение эквивалентности и адекватности национально-культурных лексических единиц, определение способов передачи на основе трансформации.

Ключевые слова. Произведение, литературоведение, Лингвистика, мистика, повествование, романтическая повесть.

THEMATIC CONTENT AND STRUCTURE OF “MASNAVI MANAVIYA”

Annotation. The article describes the content of the topics in the Masnavi Spiritual Jalaluddin Rumi. Today, it is more relevant than ever to determine the linguistic and cultural means that served to translate a work into Uzbek, as well as the specifics of their use, when and by whom the translations were carried out, to determine the most optimal ways of expressing the translation, to ensure the equivalence and adequacy of national cultural lexical units, to determine the methods of transmission based on transformation.

Keywords. Literary criticism, Linguistics, mysticism, narrative, romantic novel.

Jahon adabiyotida umuminsoniy qadriyatlar va inson ma'naviy kamolotini vasf etgan asarlar hamisha butun bashariyatning mulki sifatida e'tirof etib kelinadi. Ayniqsa, Sharq mumtoz adabiyoti va uning ijodkorlari asarlariga bo'lgan qiziqish kundan kunga ortib bormoqda. Shu bois asar g'oyasi va falsafasining jamiyat ma'naviyatini yuksaltirishdagi ahamiyatidan kelib chiqib, uning tarjimasiga ehtiyojni tug'dirgan ijtimoiy-psixologik omillarni aniqlash hamda tarjima saviyasini baholash tarjimashunoslik oldida turgan dolzarb masalalardan hisoblanadi. Qayta-qayta tarjima qilingan asarlarning universal va paradigmatic jihatlarini ochish esa dunyo

42 tarjimashunosligi taraqqiyoti bilan bog'liq ko'plab muammolarning yechimini topishda muhim ahamiyat kasb etadi.

Dunyo tarjimashunosligi tarixidan ma'lumki, badiiy va falsafiy yuksak asarlar tarjima tufayli ko'plab milliy adabiyotlarda poetik mazmun va shakl yangilanishlariga yo'l ochib, uning yanada yuksalishiga zamin yaratgan. Sharq mutafakkir shoirlarining, xususan, Hofiz Sheroziy, Umar Xayyom, Sa'diy Sheroziy, Alisher Navoiy, Abdulqodir Bedil kabi so'z daholarining asarlari falsafasi, ohangi va tuzilishiga monand G'arb adabiyotida yangi sharqona janrlar paydo bo'lgani shu sabablidir. Jaloliddin Rumiyning "Masnaviyi ma'naviy" shoh asari dunyoning ko'plab tillariga tarjima qilingan. Asarning o'zbekcha tarjimalarini qiyosan tadqiq etish, manzumada ifodalangan umuminsoniy qadriyatlarning badiiy talqinini maxsus o'rganish foydadan xoli emas.

"Masnaviyi ma'naviy" asarining vujudga kelishi bilanoq dunyo xalqlari tomonidan badiiy so'z san'ati sifatida kutib olindi. Rumiyshunoslar bu asarni "Forsiy Qur'on", "Tasavvuf qomusi", "Ma'naviyat dengizi", "Dunyoning kitobi" kabi nomlar bilan ham ulug'laydilar. Mazkur badiiy yaratmadan zavqlanish, unda ifodalangan umumbashariy fazilatlaridan ibrat olish, Rumi misralari bilan o'z xalqini oshno etish qutlug' an'anaga aylandi. Balxda tug'ilib, Rumda balog'at pillapoyalariga ko'tarilgan bu ulug' shayxning dovrug'i G'arbda ham keng yoyildi. Natijada "Masnaviyi ma'naviy" ta'sirida yaratilgan yoki uning hayotbaxsh nafasi ufurib turadigan juda ko'p badiiy durdonalar maydonga keldi.

Ana shu yo'nalishda "Masnaviyi ma'naviy"ga sharh yozish, uni nasr yoxud nazmda to'la yoki parchalar holida boshqa tillarga o'girish an'anasi ham turadi. Mazkur "Masnaviyi ma'naviy"ni g'arb olamiga tanishtirishda J.Hammer, J.Rodhouz, N.Vinfeld, R.Nikolson, Artur Jon Arberri, Uilyam Jons, Jeffri Xauser, Klement Huart kabi qator olim va mutarjimlarning xizmati katta bo'ldi.

Buyuk shoir, tasavvuf bilimdoni Jaloliddin Rumi butun jahonda "Mavlaviy", "Mavlono", "Mavlono Rumi", "Jaloliddin Muhammad Rumi", "Mavlono Rumi Balxiy" nomlari bilan shuhrat topgan. Dastlab "Xomo'sh", "Xamush" va "Xomush" taxallusi bilan ijod qilgan. Ustozi Shamsi Tabriziy nomi bilan g'azal yozgan va Rumi nomi bilan butun dunyoda ma'lum va mashhur bo'lgan.

Rumi manzumani yaratar ekan, ba'zan ilhomi jo'sh urib, baytlarni badihago'y tarzida bayon qilaveradi, shogirdlari esa yozib olgan. Olti daftar – kitobdan iborat asarning har birida qisqacha muqaddima bor. Muallif o'z maqsad va muddaosini kitobxonga yetkazish uchun rivoyat, hikoyat asosida shariat, tariqat, ma'rifat, haqiqat bilan bog'liq, odob, axloq va o'zlikni anglash xususida fikr-mulohazalar yuritgan. Yanada soddaroq tushuntirish maqsadida, mavzudan chetga chiqib, o'zining hayotiy kuzatuvlarini ifodalaydi. Xuddi bobo nevarasini tarbiyalagandek pandu nasihatlar qiladi. Keyin yana avvalgi mavzu yo rivoyatga qaytib, uning mohiyatini, ilmiy va ma'rifiy jihatlarni ochib beradi. O'zining buyuk g'oyalari orqali insonlar qalbiga kirib borib dardlariga malham bo'ladi.

"Masnaviyi ma'naviy" asari aniq bir syujetdan iborat emas. Adib hikoyat ichida hikoyat, rivoyat ichida rivoyat, sura ichida oyat, hadis tarkibida xalq maqollari, xalqona masallar va hokazolarni keltirish bilan o'z maqsadini kitobxonga yetkazadi. Bu haqda tojik adabiyotshunosi Rasul Hodizoda yozadi: "Masnavi" monandi digar asarhoi falsafi yo dostonhoi syfionai Sanoi va Attor soxti kompozitsionii muayyan nadorad. Muallif mas'alaho chudogonaro bo tartibi muayyan ba bobu faslho chudo nakardaast. Az hamin sabab doir ba yak mas'ala fikru muhokimaronihoi yro dar har choi "Masnavi" paydo kardan mumkin ast". Mazmuni: "Masnaviy" boshqa falsafiy asarlarga o'xshab, yo Sanoiy va Attorning so'fiyona dostonlari kabi biron aniq kompozitsion syujetga ega emas. Muallif masalalarni badiiy tasvirlar ekan, aniq bir tartibga rioya qilmaydi va bob, fasllarga ajratmaydi. Shu sabab uning bitta masalaga doir fikrini yo muhokamasini "Masnaviyi ma'naviy"ning har qaeirida ko'rish mumkin.

Najmiddin Komilov bu xususda yozadi: "Biz tajriba tariqasida "Masnaviyi ma'naviy"ning hikoyatlarini nasriy tarjima qilib, ularning ma'nolarini talqin etishga urinib ko'rdik. Zotan Rumiyning o'zi ham hikoyatdan falsafiy talqinga va undan yanada hikoyatga o'tish usulidan ustalik bilan foydalangan".

Jaloliddin Rumi ba'zan masal yo munojot aytib, ba'zan buyuk shayxlar hayotiga murojaat qilsa, ba'zan oilaviy muammolarni hal qilish yo'llarini ko'rsatadi. Goho masal orqali maqsadini ifodalash bilan xalqona rivoyatlardan foydalanadi. Eng qizig'i, yuz yillar davomida xalq og'zaki ijodiyotida vujudga kelgan maqollarni ham o'z o'rnida qo'llay oladi, shu orqali odamlarni sabr va qanoatga da'vat etadi. Ba'zan oilaviy mutanosiblik haqida gapirib, har bir kishi o'z tengdoshi yo ijtimoiy kelib chiqishi jihatidan teng kishi bilan oila qurishi kerak degan xulosalarga keladi. Aks holda, xizmatkorning o'z xo'jayini qiziga ko'ngil qo'yib balolarga giriftor bo'lgani kabi noxush holatlar bo'lishi mumkin, deb ta'kidlaydi. Ayrim hikoyatlarda nokas ayollar, oiladagi kelishmovchilik, nafs balosiga mukkasidan ketganlar, o'z aybini ko'rmasdan bironing aybini qidirganlar holati ham badiiy vositalar orqali tasvirlanadi.

Adib, ko'pincha, mo'min bilan munofiqlarning farqi borligini badiiy ifodalaydi. (Birinchidaftardagi "To'ti va baqqol" hikoyatida bu masala badiiy tasvirlangan). Adib hayotiy kuzatuvlari asosida kelajak avlodni tarbiyalash maqsadida bironing hayoti ikkinchi inson uchun darsxona vazifasini o'tashini badiiy tasvir etadi. Bu uchun turli rivoyat, ishqiy qissa, dinlararo nizolar, shohu vazirlarning saroydagi ziddiyatlari haqidagi hikoyatlar, Muqaddas kitoblardagi payg'abarlar hayoti qissalari, qadimiy kitoblar, jumladan, "Kalila va Dimna"dagi masallardan, hayvonlar hayoti va o'rmonzordagi hukmron sher bilan bog'liq qissalar mezonidan foydalanadi. Shuningdek, rivoyat va qissalar orasida axloq-odob haqida, odam, olam, Alloh bilan bog'liq hikmat va pandu nasihatlarini ham o'z o'rnida qo'llaydi. Ba'zan hayotda tavakkul qilish, shukrona aytish, qiyinchiliklarga sabr qilish, bironing haqini yemaslik, shayton vasvasiga berilmaslik kabi holatlarni tasvirlaydi.

Muallif birinchi kitobda 173 hikoyat keltirgan bo'lib, ular 4018 bayt (8036 misra)ni tashkil etadi. Asar debochadan boshlanadi. U 35 bayt (70 misra)ni tashkil etadi. Shoir debochada nay timsoli orqali asl manbaidan uzilgan insonni tasvirlagan. Debochadan so'ng podshohning ovga chiqib ketishi, yo'lda kanizakka oshiq bo'lib, uni sotib olib kelishi, kanizakning kasal bo'lishi va davolanishi haqidagi hikoyat keltiriladi. Shoirning maqsadi zaminiy ishq zamirida ilohiy ishq borligini ta'kidlashdir. Hikoyatda haqiqiy ishq faqat Allohga, ikki inson orasidagi ishq, vaqtinchalik ekanligi badiiy talqin etilgan. Adib "Baqqol va uning to'tisi" haqidagi rivoyatda mo'min va munofiq kishining farqi borligini qayd qilib. So'ng dinlararo ziddiyatlarni qalamga olib, dinni niqob qilib ko'pchilikning o'limiga sabab bo'ladigan odamlar borligini asoslab, badiiy tasvirlaydi. Nasroniylarning xatti-harakatlarini tasvirlar ekan, qadimiy arab qissasi "Layli va Majnun"ga murojaat qiladi. Qissadan hissa shuki, Laylini qora deb kamchilik izlama, balki uni Majnun ko'zi bilan ko'r, deb ta'lim beradi shoir. Payg'ambarimiz (s.a.v.)ning "Injil"da ulug'lanishi, u zotning nomlarini mazax qilib gapirgan kishining og'zi egri bo'lib qolganligining ham badiiy ifodasi berilgan. Shoir qadimiy kitob "Kalila va Dimna"dan ilhomlangan holda to'satdan yovvoyi hayvonlar bilan bog'liq qissalarga murojaat qiladi. Har qanday kishini nafi va jahli tubanlikka olib boradi, deb sher o'z jahlining qurboni bo'lganligini "Tovushqon va arslon" hikoyatida badiiy tasvirlab, o'quvchini hushyorlikka chorlaydi. Nafs barcha noxushliklarning sababchisi ekanini Payg'ambarimiz(s.a.v.)ning "Kichik jihoddan qaytdik, endi katta jihodga o'tamiz" hadislarini bilan dalillaydi. Katta jihod insonlarning nafsiga qarshi kurashish ekanligini badiiy ifodalab, "Tasavvuf nima?" degan savolga "Tasavvuf nafs lazzatlaridan voz kechish"dir, deb javob beradi.

Mavlono Rumiyni fikricha, jamiyatdagi har bir kasb o'z joyida kerak. Hech qachon bironing kasbini kamsitish yaramaydi. Olim ham, qorovul ham o'z o'rnida kerakdir. Xudo bandalarini turli kasb - hunar orqali rizqlantiradi. Birov boshqasining hunaridan bexabar bo'lsa, zarari yo'q. Shuningdek, "mening kasbim" zo'r deyish ham adolatdan emas. Shoir shu maqsadini "Nahviy va kemachi" hikoyati orqali tasvirlashga muvaffaq bo'lgan.

Shoir "Arslon va tulki" qissasiga murojaat qilar ekan, kattalarning oldida kichiklar o'z haddini bilishi lozimligini uqtiradi. "Masnaviyi ma'naviy"dagi "Ul haqdakim, birov do'st eshigini qoqdi" sarlavhasi ostida ichkaridagi do'st tashqaridagi do'stiga "Sen kimsan?" deb so'raganida, "menman" deb javob berishi, ichkaridagi do'st esa "men"degan do'stim yo'q deyishi orqali

44 ijodkor vahdati vujud ta'limotining mohiyatini ochib beradi. "Tavhid" sarlavhasi ostida fikrini yanada boyitadi.

Nuh (a.s.) bilan o'z qavmi orasidagi ziddiyatlarni: "Ey zalolatga botganlar, men ilar tortishmanglar, men ilar tortishsangiz, Parvardigor ilar tortishgan bo'lursiz" fikri ostida Allohning Payg'ambarlariga ishonish kerakligi aytilgan. Odamlarni payg'ambarlar to'g'ri yo'lga solsa, podshohlar xato qilmaslik uchun tariqat ahli bilan suhbatdosh bo'lishi lozim.

Inson ba'zan g'aflatda qoladi. Ammo harakati natijasi ba'zan yaxshilik bilan yakunlansa, ba'zan yomonlik yoki ko'ngilxiralik bilan tugaydi. Shunday tabiiy holatni "Kar kishining kasal qo'shnisidan ahvol so'ragani" sarlavhasi ostida tasvirlaydi.

Rumiy har bir rivoyat va hikoyat orqali kitobxonni o'zlikni anglashga chorlaydi. O'z ta'limotini olg'a surib, axloqiy poklanishga undaydi. Go'zal va yuksak she'riy san'atlar orqali hayot saboqlarini o'quvchiga yetkazadi. Bebaho ne'mat – umrni shaklparastlikdan voz kechib, ma'no va mazmunga intilib yashashga da'vat etadi.

"Masnaviyi ma'naviy"ning ikkinchi kitobi 113 sarlavhadan iborat bo'lib, Hazrat Umar (r.a.) davrida odamlar xayolni hilol deb bilgani qissasi bilan boshlanadi. So'ng jamiyatdagi illatlardan biri o'g'irlik bilan bog'liq rivoyat beriladi. Iso (a.s.) payg'ambar davrida bir kishi ul zotga suyaklarni tiriltirishni o'rgat, deb murojaat qilishi, so'fiy va uning eshagi bilan bog'liq rivoyatlar keltirilgan. Kitobxon bir qissa yo hikoyatni o'qib, uning zohiriy tomoniga e'tibor berib, botiniga e'tiborsizlik qilishi tanqid qilinadi.

Har qanday zamon va jamiyatda xasis va muflislar bo'lgan va bo'ladi. "Qozining odamlari bir muflisni sudrab shahar aylantirgani" rivoyatida mazkur mavzu badiiy ifodasini topgan. "Masnaviyi ma'naviy"da bir nechta "masal" keltirilgan bo'lib, ulardan birida bir g'aribning uy izlagani tasvirlangan. Bu mavzu bugungi kunda ham o'z qimmatini yo'qotgani yo'q, desak mubolag'a bo'lmaydi.

Har qanday jamiyatdagi illatlardan biri insonlarning munofiqligi yo ikkiyuzlamachiligidir. Shu mavzu "Podsho yangi sotib olgan ikki qulni qanday imtihon qilgani" hikoyasida ikki do'stdan qaysi birining niyati pok va qaysi birini niyati nopokligini bilish qiyin ekanligi badiiy ifodasini topgan.

Asarda boshqa shayxlar qatori Zunnun Misriy (r.a.) bilan bog'liq bir qancha qissalar ham berilgan.

Ma'rifatli, dono va aql-zakovat egalari doim shukur qilib, hissiyotga berilmasdan qiyinchiliklarni yengib o'tadi. Mavzuga daxldor "Xo'jasi Luqmonning ziyrakligini imtihon etgani" rivoyatida mazkur masala o'z yechimini topgan. Luqmonning xo'jasi nima tanovul qilsa ham, avval Luqmonga berib, u yeganidan keyingina o'zi yer ekan. Bir kuni xo'jasi bozordan bir dona qovun olib uyga kelibdi va uni Luqmonga kesib bersa, Luqmon ishtaha bilan yeb qo'yibdi. Qovundan faqat bir tilim qolganda xo'jasi o'zim ham tanovul qilay desa, u zahardek achchiq ekan, xo'ja behush bo'lib yiqilibdi. Shundan so'ng Luqmondan nega bunday achchiq qovunni yeganini so'rasa: "Shuncha yil qo'lingizdan shirin narsa yeb keldim. Endi bir marta achchiq narsa yeganim uchun sizdan xafa bo'laymi?" degan ekan. Xulosa, hayot doim ham insonga yoqimli vaziyatlarni taqdim etavermaydi, ba'zan qiyinchiliklar ham bo'ladi. Inson har ikkalasiga ham sabrli bo'lishi kerak, degan xulosa beriladi.

Sadoqat, o'zaro hurmat, do'stlik, ehtirom izzat va ikrom kabi odamiylik fazilatlari insonga xosdir. Faqat ma'rifatli hamda aqlli odamdan ezgulikni kutish mumkin. Ya'ni hamma o'z jinsi bilan suhbatdosh bo'lib umr kechirsa, albatta murodiga yetadi. Buning aksini qilsa, ayiq bilan do'st tutingan insonga o'xshab halok bo'lishi mumkin. Mazkur masala "Bir odam ayiqning xushomadiga uchib, undan sadoqat kutgani" rivoyatida badiiy ifodasini topgan.

Odamlarning dilini, qalbini, ko'nglini ziyorat qilish Ka'ba ziyoratidan ustun turishi ahli ma'rifatga yaxshi ma'lum. Adib "Bir shayxning Boyazidga, men Ka'baman, atrofimdan aylanib, meni tavof et, degani" qissasi tarkibida xuddi shu g'oya badiiy ifodasini topgan.

Adabiyotda timsollar nihoyatda ko'p, shulardan biri it timsoli. It sadoqat va vafo ramzidir. It qalbi toza va niyati pok insonlarni yaxshi biladi va his qiladi. Qalbi nopok, g'arazlilarni ham sezadi. Rumiy bunday holatlarni "Bir itning ko'zi ojiz gadoga tashlangani" rivoyati bayoni asosida

tasvirlangan.

Odam hayoti yoshlik, o'rta yosh va keksalikdan iborat. Xususan, odam yoshi bir joyga borib yetganda, uning fe'lida o'zgarishlar seziladi. Birovning gapini hazm qilolmay, qo'pollik ham qiladi. Shikoyatlari ko'payib, har bir narsadan illat izlab, injiqlik qiladi. Insonning ana shu holati ham ijodkor nazaridan chetga qolmagan. "Bir qariyaning xastalikdan tabibga shikoyat qilgani va tabibning unga javob bergani" rivoyatida qariyaning ahvoli tasvirlangan.

Azaldan ijod ahlining diqqatini o'ziga tortgan mavzulardan biri qashshoqlikdir. Hozir ham odamlar qalbini larzaga keltirib, ularni o'ylashga majbur qilayotgan nochorlik va moddiy qashshoqlik muammosi bor. Jaloliddin Rumiy xalq dardini chuqur his qilgan holda "Juho va otasining tobuti oldiga tushib yig'lagan bola qissasi"da bu mavzuga o'z munosabatini bildirib o'tgan.

Kibrga berilmaslik, qilmagan ishini qildim deb, o'zini maqtagan kimsalar ham ijodkor tomonidan tanqid qilinadi. Odamlarning bunday salbiy illati "Bir sichqon tuyanining arqonidan tortib, o'z-o'ziga mag'rur bo'lgani" hikoyati tarkibida badiiy ifodalangan.

Dunyoda tillar, millatlar juda ko'p. Rumiy ham "To'rt yo'lovchi haqidagi rivoyat"da arab, yunon, fors va turk millatiga mansub kishilar haqidagi rivoyatni keltirib, ajab emaski, mazkur rivoyat orqali kelajak avlodni til o'rganishga undagan bo'lsa. Ular bir-birining tilini tushunmaganligi uchun orada janjal, mushtlashuv kelib chiqadi.

Rumiy "Masnaviyi ma'naviy"ning boshidan oxiriga qadar Hazrati Insonni ulug'laydi. Uning baxtli umr kechirishini istab yo'l-yo'riq ko'rsatadi. Haromdan hazar qilib, poklik tomon intilishini istaydi. Niyatlaring amalga oshib, baxtli, saodatli umr kechirishni istasang, luqmai halol tanovul qil, deb o'git beradi dono shoir. Jamiyatning barqaror bo'lishligi, duolarning ijobat bo'lishi ham halol yashash bilan bog'liqdir. Asarda shu bilan bog'liq ravishda "Haq taolo Muso (a.s)ga, "Menga pok og'iz ila iltijo ayla", deb amr etgani" tafsiri keltirilgan.

Adib ba'zan bir mavzuni bir nechta kitob tarkibida bayon etadi. Shunday mavzulardan biri Majnun va Layli orasidagi ishq hikoyatidir. Birinchi kitobda Laylini podshoh ko'rib, uncha chiroyli emas-ku degani aks etgan hikoyat bo'lsa bo'lsa, uchinchi kitobda "Majnun Layli ko'yida yurgan itni o'pib erkalagani" qissasi badiiy ifodasini topgan. Demak, shoir maqsadini o'quvchiga yetkazish uchun qadimiy ishqiy sarguzashtlardan ham foydalanadi. Shu asosda u ishq, muhabbat va sevgi orqali odam o'zini va parvardigorini taniydi, degan xulosaga keladi.

Har qanday zamonda ilmu ma'rifatli kishilar, ustozlarning jamiyat rivojlanishida hissasi katta. Bu mavzu ham "Masnaviyi ma'naviy"da badiiy ifodasini topgan. Shoir ustoz-muallimning mashaqqatli mehnati, bolalar bilan ishlashning nihoyatda qiyinligi, muallim va o'quvchilar munosabati, onalar farzandining taqdiriga befarq emasligi kabi masalalar adib tomonidan qalamga olingan.

Yer yuzida shunday shaharlar borki, ular butun insoniyatning diqqat markazida bo'ladi. Shunday shaharlardan biri Buxoro sharifdir. Mazkur kitobda Buxoro bilan bog'liq bir nechta rivoyat mavjud.

Adiblarning iste'dodiga har qanday zamonda hasad ko'zi bilan qaraydiganlar bo'lgan. Ularning ijodiga tosh otib, qadrini pasaytirishga harakat qilganlar. Hatto bunday holatlar muqaddas kitoblar bilan ham ro'y bergan. Ijodkor "O'zining aqli qosirligi tufayli "Masnaviyi ma'naviy"ga tosh otuvchilarga javob" degan sarlavha ostida adib ijodiga nisbatan adolatsizlik qilgan kimsalarga javob bergan.

"Masnaviyi ma'naviy"ning to'rtinchi kitobi 139 sarlavhadan iborat bo'lib, "Oshiq" hikoyati bilan boshlanadi. Iso (a.s.) savol berib javob olganligi xususida so'z boradi.

Oila – muqaddas dargoh. Adib har bir daftarida oilaviy mojarolar xususida fikr yuritadi. Rivoyatlar asosida ularning yechimini ko'rsatadi. Tojik adabiyotshunosi Rasul Hodizoda asar mavzulari xususida so'z yuritir ekan, shunday yozadi: "In asar natanho asos'hoi nazarii tasavvuf, balki bis'yor mas'alahoī muhimmi falsafai tabiī va ilohī, fiqh, kalom, siyosati madanī (davlatdorī) va manzilī (oila va munosabati bayni odamon)-ro dar bar giriftaast". Mazmuni: "Bu asarda nafaqat tasavvufona g'oyalar, balki ko'p falsafiy va tabiiy masalalar, fiqh ilmi, kalom ilmi, madaniy maishiy hayot bilan birga siyosat masalalari (davlat boshqarishi masalasi), shuningdek,

oila va odamlarning o'zaro munosabatlarini ham qamrab olingan". Bugungi kunda ham oilada eru xotin bir-biriga qilayotgan xiyonatlar tufayli qanchadan-qancha oilalar buzilib, farzandlar yetim qolayotgani birovga sir emas. Kitobxon asarni o'qib o'ylanib qoladi, o'tmishda o'g'rilik bor edi, hozir ham bor, aldash bor edi, hozir ham bor, erkak va ayolning bir-biriga bo'lgan xiyonati bor edi, hozir ham davom etyapti. Faqatgina shakli o'zgargan, xolos. Adib "Xotinini begona erkak bilan tutgan so'fi hikoyati", "Xotinning makr etib, o'ynashi boshiga chodra yopgani" kabi sarlavha ostida bu illatlarni san'atkorlik bilan fosh etgan.

Asarda "Terichining attorlar rastasidan o'tayotib, anbar hididan behush bo'lib yiqilgani" rivoyati keltirilgan. Bu qissadan turlicha xulosa chiqarish mumkin. Birinchidan, terichining jismini badbo'ylik egallab olgan. Ya'ni yomonlik, ma'rifatsizlik hayotini izdan chiqargan. Ikkinchidan, go'zallik va ezgulikdan xabari yo'q kimsalar hayoti ifodalangan.

"Masnaviyi ma'naviy"ning beshinchi daftari 179 sarlavhadan iborat bo'lib, debochadan so'ng "To'rtta qush olib, ularni oldingda to'pla" oyatining tafsiri" bilan boshlanadi. Bu to'rt qush har biri bir timsol bo'lib, ijodkor ularning mohiyatini sodda va oddiy tarzda bayon etadi. Bular "G'oz – hirs, xo'roz – shahvat, tovus – joh, zog' – niyat"dir. Darhaqiqat, odamzodning niyati hech qachon tugamaydi, hirs odamning rohatini buzadi, shahvatparastlik esa insonni barcha ezgulikdan mahrum etadi.

Har qanday podshoh saroyida dono vazirlar bilan birga, hasadchilar ham bo'lgan. Adib shu rivoyatlar orqali hasad illatini tanqid qiladi va uning zararlari xususida so'z yuritadi. Ijodkor bu masalani "Amir va mirshablar yarim tunda Ayoz hujrasiga kirishgani" rivoyati orqali bayon etadi.

Tavbaning turlari ko'p. Tariqatning birinchi sharti haq yo'liga kiruvchi shaxs, avvalo, tavba qilib, gunohlardan forig' bo'lishi kerak. Eng oliy tavba bu nasuh tavbasidir. Rumi bu masalani kitobxonga yetkazish maqsadida bir nechta rivoyatlar keltiradi. "Shahbonu Nasuhni takror chaqirgani, tavbasi qabul bo'lgan Nasuh bahona qilib, uning huzuriga bormagani" qissasi tarkibida mavzu mohiyati ochilgan.

Bu kitobda yana shayxlar hayoti bilan bog'liq rivoyatlar mavjud. Jumladan, Shayx Boyazid Bistomiy bilan bog'liq qissalar ham badiiy ifodasini topgan. Shoir ayol xonadonni moddiy va ma'naviy jihatdan ta'minlovchi xilqat degan, g'oyani olg'a suradi. Lekin shunday ayollar borki, aldashdan, xiyonatdan va yolg'on gapirishdan qaytmaydi. Bir odam xotiniga go'sht keltirib, kechqurun kabob pishirishini aytib, ishga ketadi, lekin kechqurun uyga qaytsa, go'shtdan darak yo'q. Xotinidan so'rsa mushuk yeb ketganligini aytadi. Aslida esa ayolning o'zi go'shtni maza qilib yegan bo'ladi. Shu tariqa shoir oila masalasi nozik masala ekanligini badiiy vositalar orqali kitobxonga yetkazadi.

Asarning oltinchi kitobi 141 sarlavhadan iborat bo'lib, debochadan so'ng "Bir kimsaning voizdan, shahar yaqinida, baland og'ochda o'ltirgan qushning boshi fozilroq, azizroq, ulug'roqmi yoki dumimi, deb so'ragani" bilan boshlanadi.

Rumi manzumaning barcha kitoblarida bitta mavzu – oila, oiladagi ijtimoiy tenglik, ba'zan qalbdagi istaklarning barchasi ham amalga oshmasligi badiiy vositalar orqali kitobxonga yetkazadi. Jumladan, "Bir hindu qul xo'jasining qizini yashirinchasi sevib qolgani" rivoyatida aynan, jamiyatda o'z o'rnini bilmagan, ko'ngil istagining qurboni bo'lgan kimsa haqida so'z boradi. Xo'jasi shunday yo'l tutadiki, qul dunyoga kelganidan pushaymon bo'lib, qizni ko'rishi bilanoq qochadigan bo'ladi.

O'g'rilik mavzusini ijodkor ko'p qissa va rivoyatlar tarkibida bayon qiladi. Bu mavzu "O'g'rilar birovning qo'chqorini o'g'irlab, kiyimlarini ham o'marishgani", "O'g'rilar karvonni talaganda jim turib, so'ngra dod-voy ko'targan posbon hikoyati" kabi sarlavhalar ostida masalaning salbiy tomonlarini tasvirlab, odamlarni to'g'ri yashashga chorlaydi.

Xulosa qilib aytganda, "Masnaviyi ma'naviy" manzumasida adibning hayotdagi kuzatishlari mohirlik bilan hamda turli adabiy vositalar orqali badiiy tasvir etilgan.

Foydalanilgan adabiyotlar

1. Мавлоно Чалолуддин Мухаммади Балхӣ. Маснави́и маънаਵӣ. Бар асоси матни Р. Николсон ва муқобил бо нусхаҳои дигар. - Техрон. Нашри замон. 2001. - Саҳ 727.

2. Мавлоно Жалолiddин Румий. Маснавийи маънавий. Биринчи дафтар, Иккинчи дафтар, Учинчи дафтар. Форсийдан Ўзбекистон халқ шоири Жамол Камол таржимаси. Тузатилган учинчи нашри. – Т.: “Adabiyot uchqunlari”, 2014. – Б. 448.

3. Мавлоно Жалолiddин Румий. Маснавийи маънавий. Тўртинчи дафтар, Бешинчи дафтар, Олтинчи дафтар. Форсийдан Ўзбекистон халқ шоири Жамол Камол таржимаси. Тузатилган учинчи нашри. – Т.: “Adabiyot uchqunlari”, 2014. – Б. 448.

4. Тўхсанов Қахрамон. “Маснавий”да халқ мақоллари ва уларнинг таржимадаги ифодаси. Монография. Т.: “Наврўз”. 2019. – Б. 124.

5. Тўхсанов Қахрамон. Ж.Румий “Маснавийи маънавий” асарининг ўзбекча таржимаси. Монография. GlobeEdit. 2019. – Б. 150.

6. Тўхсанов Қ. “Маснавийи маънавий” таржималарининг қиёсий таҳлили. Монография. – Бухоро: “Дурдона”, 2020. – 201 б. (10, 3 б.т.)

7. Тўхсанов Қ. “Маснавийи маънавий” – ўзбек тилида. Монография. Globe Edit, 2020. – 237 б. (14,8 б.т.)

8. Tukhsanov, K. R Comparative analysis of “Masnaviyi ma’naviy” translations. Монография. Globe Edit, 2021. – 121 б. (7,2 б.т.)

9. Tukhsanov Kahramon Djamal kamal is an experienced translator. International Scientific Journal ISJ Theoretical, Applied Science Philadelphia, USA issue 04, volume 84 published April 30, 2020. Of publication with Impact Faktor. <http://s-o-i.org/1.1TAS-04-84-173>. <https://dx.doi.org/10.15863/TAS.950-956> бет.

10. Tukhsanov Kahramon. Folk proverbs in “Masnavi” and their expression in uzbek translation. International Scientific Journal ISJ Theoretical, Applied Science Philadelphia, USA issue 04, volume 84 published April 30, 2020 Of publication with Impact Faktor. 301-306 бет

11. Tukhsanov Kahramon Rakhimboevich. THE UNITY OF FORM AND CONTENT IN TRANSLATION. JCR. 2020; 7(17): 5-8.

12. Тўхсанов Қахрамон. Жалолiddин Румий «Маснавийи маънавий» асари ўзбекча таржималарининг қиёсий тадқиқи. Монография. GlobeEdit. 2022. – Б. 277.

13. Тўхсанов Қ. Диний иқтибослар таржимасининг икки усули. – Ўзбек тили ва адабиёти. – Т.: 2009. – № 1. – Б. 92-94. (10.00.00. № 14).

14. Тўхсанов Қ. Румий ҳикматлари таржималарининг қиёсий таҳлили. – Ўзбек тили ва адабиёти. – Т.: 2009. – № 4. – Б. 90-93. (10.00.00. № 14).

15. Тўхсанов Қ. Навоий ижодида Румий даҳоси. – Тил ва адабиёт таълими. – Т., 2009. – № 5. – Б. 52-57. (10.00.00. № 9).